

Христина М. Тончева-Тодорова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив – България
e-mail: hrtoncheva@gmail.com

ВЕЛИКАТА АНГЕЛСКА СХИМА В ЗОГРАФСКИ ТРЕБНИК ОТ XIII ВЕК

Резюме: В статията са изнесени данни за новооткрит препис на глаголическия Чин за приемане на Велика Ангелска схима в пергаментен требник от XIII век, който се съхранява в Зографския манастир в Света Гора. По езиковите данни може да се твърди, че ръкописът е създаден в книжовна школа, намираща се на границата между югозападнобългарските (македонските) и сръбските говори. Този важен препис е началото на основното текстово-лексикално редактиране на глаголическите Чинопоследования за встъпване в монашество, известни на науката от Синайския евхологий от X век и преписвани във всички по-късни векове в България, Сърбия и Русия.

Ключови думи: Велика схима, зографски требник, текстови и лексикални редакции на Евхология

През последните няколко години в палеославистичния свят се случи събитие с изключително значение – за пръв път в българската история безценните архиви на българския манастир „Св. Георги“ в Света Гора бяха дигитализирани и така през 2014 г. бе създаден научноизследователският център към Библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. По примера на световноизвестната „Хилендарска стая“ в Университета в Охайо колегите медиевисти започнаха да назовават новосъздадената Зографска дигитална библиотека „Зографската стая“. От десетилетия палеославистичната колегия очакваше евентуална възможност да работи с дигиталните ръкописи, понеже по едни или други причини нямаше достъп до тях. Още повече, че тези важни за българската езикова и културна история паметници досега са били известни само по описи и каталози, а в Каталог на Зографския манастир описанията им са доста общи и неточни¹.

Под сигнатура Zogr_0050 в Зографската дигитална библиотека се съхранява Требник от XIII–XIV век, сръбска редакция според Каталога (нататък: Z-50). Според правописно-фонетичните и езиковите данни, изнесени в настоящото изложение, може да се направи уточнение относно произхода на този паметник – със сигурност е писан в книжовна област, намираща се на границата между югозападнобългарските (македонските) и сръбските говори.

Категорично вече може да се твърди, че още през XIII век са били преведени и редактирани основно всички компоненти на Великосхимния чин, които са наследени в по-късната схиматологична традиция. Досега не разполагах с достатъчно данни за оформяне на подобна научна хипотеза. При това лексикално-семантичните варианти,

¹Каталог 1994.

регистрирани в зографския требник Z-50, в редица случаи са наследници на глаголическите и категорично се различават от всички по-късни варианти.

Освен на текстово-лексикално равнище, преписването на Великосхимния чин от архаичен глаголически антиграф може да бъде доказано и на графично-правописно равнище – постоянната употреба на лигатурата \hat{m} , което е ясна визуална отпратка към използваната в Син Евх Ѡ , срв. редовното изписване на \hat{m} , \hat{m} остнѣ, \hat{m} нтѣ. Не мога да не отбележа и очевидните примери с изписване на ѡ вм. Ѡ , срв. ѡ ко, ѡ вн ме, \hat{m} нрднѣ, ѡ вѣтиѣ. Чашковидното ѣ също присъства старателно навсякъде. Липсват диакритични знаци, с изключение на двоеточието над определени вокали. Като прибавим към тези ортографични доказателства и преписаните старобългарски текстове от Чинопоследованията, влиянието на глаголическите протографи е очевидно.

Основната рѣка в требника пише с безюсов правопис, но в редица случаи се виждат примери с носовки: вѣсѧ17a , сѡвѧ19a , прндѡшѧ 16a , като в последния пример окончателно за 3 л. мн. ч. аорист е засвидетелствано в своя старобългарски облик, а не в среднобългарското смесване на носовките прндѡшѧ . При това друга рѣка поправя на места носовките, в резултат на сверяване с юсов антиграф. Облиците на причастията също са регистрирани не като подобаващи за XIII век, а по-скоро за X–XI век, срв. $\text{поспѣшѣствоѹющѹмоѹ 15b}$, глѡщѹмоѹ , творещѹмоѹ 16 b , рѣкъшѹмоѹ 16a . На фонетично равнище може да бъде описана диалектна подложка със затвърдяло Л , което е характерна особеност на днешните югозападни и на македонските говори, погранични със сръбските, срв. лѹтъѣ 7a , 10b , лѹбовѣ 17a , лѹбовѣна 12b , ѣлколѹбѣѣ 7b , 10a лѹвншн 15a , сѡлѹдннѣмѣ 11b , блѹдн 16a , роднтѣла 11b , подѧтелѹ 9b и др. За наличие на затвърдяло Р примерите са по-редки, срв. воѹра 14a . Редовните замени на префиксалното ѠУ- с ВЪ(Z) -и обратно също говорят в полза на западнобългарска локализация на паметника, срв. ѡдѣрѣжннѣмѣ вм. вѣрѣжннѣ 11b , вѣгннтн вм. ѡгннтн 21b и др.

Типичните за сръбските ръкописи от проучваните столетия вокализации на еровете в А не са регистрирани в текста на зографския требник Z-50, което също е свидетелство срещу хипотезата за сръбски произход на ръкописа. Срв. примери като вѣпнѣмѣ 12b , вѣторѣ 17a , вѣхоженнѣ 13a , вѣзмѣтѣ 14b , прншьѣ 23a и др. под. Единичен случай е намесата на друга рѣка, която е дописала надредно предлога вѣ със сръбски правопис на л. 28б, срв.: $\text{с г} \cdot \text{внндѣтѣ прѣдннѣмѣ вѣ нспѣвѣдннѣ вѣ двѡрн нѣгѣ}$ (вѣ дописано с червено) $\text{пѣхѣ} \div \text{Ѡвѣѣтѣтѣ} \div$

Началото на пергаментовия кодекс ни изненадва с един от рай-ранните запазени преписи на Чинопоследованията за встъпване в монашество, наследени от глаголическия Синайски евхологий (нататък: Син Евх) от X–XI в.² Проучването на монашеския чин в Z-50 спомогна да се запълни липсващото, свързващото звено в схимната евхологична традиция. В него намираме най-ранния цялостно редактиран схимен текст, който е различен и от Син Евх, и от досега проучените апографи.

В съвременните литургични справочници е описан днешният облик и на трите степени на църковния ритуал: Расофорството, Малката схима и Великата схима³. Съвременният текстов облик на чинопоследованията съществено се отличава от старобългарския, което породи и необходимостта от цялостно изследване и сравняване (*collatio*) на всички налични по-късни апографи, запазени до наше време. Настоящата статия е посветена на някои текстови и лексикални особености на този препис, като

2 Nachtigal 1942, 245–318; Frček 1939, 526–587.

3 Нестеровский 1996, 357–363; Чифлянов 1997, 343–347 и др.

поради ограничения обем на публикацията се спирам само върху чинопоследованието Велика Ангелска схима⁴.

Зографският препис на Великата схима няма текстови аналог в никой друг препис от проучените от мен многобройни български, сръбски и църковнославянски требници и служебници⁵. Още в заглавието на великосхимните текстове виждаме разликата: Сло҃ѣва вѣлно҃го а҃н҃гѣлска҃го вѣрѣзѣбб, докато в старобългарския Син Евх и във всички останали ръкописи те са Чинѣ, срв. ᾿Ακολουθία τοῦ μεγάλου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος, ᾿Ακολουθία γινομένη εἰς τὸ μέγα καὶ ἀγγελικὸν καὶ ἅγιον σχῆμα⁶. Следват кратки литургични указания относно приготвянията за ритуала от вечерта: вѣрь приносѣтъ рнзѣу · н кѣзѣлъ · н а҃наваьль (sic) · н по҃аьсь хотѣща҃го пострѣци҃н се · вѣ вѣльтарь · н полагаѣтъ по҃дѣ сто҃го трапезѣю 7а, изпяват се подобаващите тропари, стихирѣ, Хотѣще нтн по мнѣ рѣ гѣ · ѡвѣрѣзѣте се мнѣрскнхъ ннѣ роднтелѣ же ро҃жыше · ѹеда нже ныбѣраю н дрогн ѕї · довытъкъ ѱ домовѣ · дроу҃гъ н рововѣ н при҃мѣте по҃чѣ а҃пль монхъ · също и кондак, който копистът напomnia да търсим в Малката схима в Z-50: кѡ · г · ѡ · ѡвѣтна ѡ҃ча · вь за҃чельнѣмь ма вѣрѣзѣ · стн · г · б · по егда · вѣрою при҃ходѣщѣмоу к тебѣ вѣко · на твоихъ стѣзѣхъ поставнѣ ме наставн · ꙗко едннѣ мѡсрьдѣ н лѡчѣѣ падышаго ме · н раздрѡу҃шенаго мно҃жествомь грѣхъ монхъ · спсена правнна твоѣго оу҃пваннѣ седѣвѣ ·

Великосхимният канон във всички изследвани от мен апографи е с липсваща втора песен⁷. Зографският требник също спазва тази традиция, но прави впечатление веднага, че в преведените песни е нарушена каноничната структура – липсват някои от стиховете (вместо четири плюс Богородичен са три плюс Богородичен), липсват и ирмосите. Подобно редуциране откривама макар и рядко в някои по-късни хилендарски требници (X-171). Освен това копистът и в стиховете, и в Богородичните е употребил съвсем различни лексикални варианти, в сравнение с тези в ръкописите от следващите векове, например в петата песен: Ско҃нѣваѣша҃го мн вь лѣности животь зрѣ ме вынманнѣмь на посьпѣхъ поставн хѣ · вь правѣдннѣ вѣдѣвѣ ме брнѣ · срв: Ско҃нчаѣша҃д невѣрѣженнѣ житнѣ зрѣ ме · съхраненнѣмь доврѡдѣтели · наставн хѣ · вь правѣдннѣ ѡвѣщн се брнѣ · оше: Нже роу҃кама нетлѣннѣма · вьвѣрѣзѣнѣ ме пакн вьвѣрѣзѣнѣтн · ѡсквернѣнаго лѡчѣѣ нз оу҃тробн твоѣ вѣчѣ · при҃нѣмь ме ѡнѣдѣ ꙗко мѡсрьдѣ 10б, срв: ꙗже роу҃кама нетлѣннѣма, вьвѣрѣзѣвѣ ме · пакы вьвѣрѣзѣнѣ ме · ѡсквернѣша се лѡчѣѣ · ꙗс чрѣва твоѣго вѣчѣ · при҃е ме коньчно ꙗко бл҃госрьдѣ (цитирано по С-245, С-605, С-609, С-961, С-966, X-167, X-168, X-171, X-378, Borg.Illir.15).

В редица случаи и във Великосхимния канон, и в литургичните указания са регистрирани лексикални неологизми, непознати на книжовната традиция, напр. в седмата песен наречието дрѣманьно, срв. Дрѣманьно прѣвндохъ мое житнѣ ѡканннѣн 10б, Лѣнннѣно прѣвѣ, проважѣ мое житнѣ ѡканннѣннѣн (цитирано по С-245, С-605, С-609, С-961, С-966, X-167, X-168, прѣвндохъ X-171, Borg.Illir.15). В лексикографските справочници е вписано само съществителното дрѣманнѣ, ѡσταγμός, от което е производно това наречие⁸.

В указанията след канона единствено в зографския требник Z-50 намираме съществителното *свита* в контекста на мястото на 'дреха, одежда': Н станѣтъ же хотѣн

4 За Малката схима в Z-50 вж: Гончева 2016.

5 Вж. Списъка на проучените ръкописи в края.

6 Дмитриевский 1901, 258, 278.

7 Подробно вж: Гончева-Тодорова 2005, 42–43.

8 Старобългарски речник 1999, 443; Mikloshich 1977, 180.

пострици се влнзъ нгоумена · вбразъ хоте прнетн · носе вбнчанинне свнте · по входъ 12б, срв. в другите апографи носе вбнчнню ёго ѡдѣждъ · даже до възхода (цитирано по С-245, С-605, С-609, С-961, С-966, X-167, X-168, X-171, Vоrg.Illir.15). Това съществително не е регистрирано в старобългарските речници⁹, само в историческите речници с аналогично значение 'риза, дреха'¹⁰. В днешните диалекти лексемата *sviŭta* е намерила широко разпространение на територията на българските, сръбските и македонските говори, срв. 'вид тънък шаяк' (Костурско, Охридско), 'украшения по ръкавите' (Дебърско); сръбско и хърватско *sviŭta* 'тъкан, дреха; сини и червени ивици сукно като нагръдни украшения на бели селски кафтани'; 'стар сукман, украса на сукман от плетена на ръка или тъкана на стан ивица' (Желязково, Ямболско, Горно Ябълково, Долно Ябълково, Факия, Грудовско). Заета и в румънското *sfită* 'свещенически дрехи'¹¹.

В литургичните указания се срещат още съществителното *wbzŭca* (ножные калигие в останалите апографи) и причастието *нзочувень* (необочувень в останалите апографи), срв. Се · снъметъ еже на главѣт покровъ · н еже на ногу *wbzŭca* · н станеть в вратѣхъ ѡкръвень · нзочувень · ѡпонасанъ же · дондѣже вындеть (въ добавено с червено от друга ръка надредно) стъ вальтаръ 13б.

Обликът *wbzŭca*, *calceamentum* е засвидетелстван като феминален в историческите речници¹², черк.-слав. *овочушта*, сръб и хърв. *obуha*. Причастието *нзочувень* произведено от *нзочвати*, -*внѣж*, -*внѣшн*, *exnere*¹³, като глаголната форма *изувам* още живее в българските диалекти¹⁴, от стб. *нзочти*, *нзочѣж*, регистрирано в Хилфердинговия апостол, в Григоровичевия паримейник и др.; срв. сръб и хърв. *изути*.

В Оглашението се срещат редки лексикални облици: *очъ воннѣствѣ аньгълозрачнаго оустава* Z-50, 17а, срв. ангелскъ Син Евх 90б, *ангеловндънъ*, *ангеловнднмъ*, *ангелскъ образънъ*, *ангелообразънъ* в късните — *ἀγγελοειδής*. Думата *ангелозрачънъ* липсва в старобългарските речници, а в историческите е посочено само значение *angelo similis*, без конкретен паметник¹⁵.

Думата *каръба* в Оглашението също прави впечатление с рядката си употреба, в историческите речници тя е отбелязана в единичен случай в значение *cura sabbae*¹⁶, очевидно в текста на требника е засвидетелствана в друго значение.

В апостолското четиво книжовникът е употребил прилагателното *възвлагодѣтънн* 25а, *εὐχάριστοι*, което не е регистрирано в старобългарските речници, а в историческите се среща в единични случаи¹⁷.

След Канона се изпяват три антифона, които имат аналог в глаголическия прототип – Син Евх 83б. В Z-50 се наблюдават смесица между старо и новопреведено: *Боруа ме грѣховнага вдръжнтъ спсе · н ннколнже тръпе потопа* Zάλη ἀμαρτημάτων *περιέχει* ме, *Σωτήρ*¹⁸, но и наследените глаголически *ѣ Да рекстъ нзбавленн гмъ, Помозн мн н спсн ме чкаколъвъге* Син Евх 85а. След изпяването на третия антифон при стихирата

9 Старобългарски речник 1999, 2010; Старославянский словарь 1994.

10 Mikloshich 1977, 826.

11 БЕР 6, 558.

12 Mikloshich 1977, 478.

13 Mikloshich 1977, 253.

14 БЕР 2, 57.

15 Mikloshich 1977, 5.

16 Mikloshich 1977, 284.

17 Mikloshich 1977, 83.

18 Дмитриевский 1901, 280.

Прндѣте поклоннмъ се бѣдешият великосхимник отива пред Св. Двери, пада ничком и остава така до края ѝ.

Трите антифона са наследени и в по-късната ръкописна традиция още от XIV век нататък. В *архаичната редакция на Схиматология* с тях започва Великосхимният чин¹⁹.

След антифоните е преписан познатият от Малката схема въпросо-ответен модел, който по същество пресъздава този от Великата схема в Син Евх (866–87а). Старобългарският модел изгражда текстовата основа на въпросите и отговорите, които книжовникът (книжовниците) още през XIII век са започнали да включват и в двете схими. Този променен модел се е стабилизирал през вековете и е наследен и в днешната богослужбена практика²⁰. В Z-50 е регистриран най-ранният най-пълно съответстващ на Син Евх въпросо-ответен модел. И в текстово отношение той е най-близо до глаголическия протограф. Схемата в него е 8+1 (всичките 8 старобългарски въпроса+ 1 новопреведен Вѣпрѣ · ѿрнцаиши лн се мнра н ѣже въ мнрѣ сътъ по заповѣдемъ гнн · 'Αλοτάσση τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου. Към този новопреведен въпрос пак в XIII в. е добавен още един: Вѣпрѣ · Єда ѿ напасти или ѿ бѣды · ѿвѣ · Ни четнзи ѿче · (според данните от Зографските фрагменти), срв. Μὴ ἐκ τινοῦ ἀνάγκης, ἢ βίας.²¹ За илюстрация привеждам по-долу въпросо-ответния модел от Z-50.

15а Что прндѣ брѣ припадѣ къ стѣмоу вѣстароу семоу · н къ стѣн држннѣ сен · ѿвѣ · люве жнтнѣ постынкѣ чѣтнѣ ѿче · Вѣпрѣ · Лоубнши лн спобнтн се англѣскомоу вѣразоу · н прнчнтатн се лнкоу мнншьскомоу (!) · ѿвѣ · иен за мнѣн тн чѣтнѣ ѿче · Вѣ нѣтнѣоу добро дѣло н блжено нзѣбралѣ иен нбо добра дѣла с троудомѣ н болѣзнноу исправалютѣ се ÷

15б Вѣпрѣ · Своено (лн дописано надредно)волею прнходнши къ боу · ѿвѣ · иен боу поспѣшьствоу чѣтнѣ ѿче · Вѣпрѣ · ѿрнцаиши лн се мнра н ѣже въ мнрѣ сътъ по заповѣдемъ гнн · ѿвѣ иен чѣтнѣ ѿче гоу поспѣшьствоу ÷ Вѣпрѣ · Прѣвѣваиши лн въ манастирн до послѣднѣго нздыханнѣ · ѿвѣ · иен чѣтнѣ ѿче гоу поспѣшьствоуицѣ мн · Вѣпрѣ · Схраннши лн себе въ дѣвствѣ н въ цѣломъдрнн н въ говѣнн · ѿвѣ ÷ иен боу поспѣшьствоуицѣмоу чѣтнѣ ѿче · Вѣпрѣ · Храннши лн до смрѣтн послушаннѣ къ нгоуменоу н къ всен брѣ · ѿвѣ єн боу поспѣшьствоуицѣмоу · Вѣпрѣ · Трѣпнши лн всакоу скрѣбѣ н печѣлѣ мнншьскаго жнтнѣа црѣвна радн нѣснаго ÷ ѿвѣ · иен боу поспѣшьствоуицѣмоу чѣтнѣ ѿче ·

Във Великата схема на по-късните ръкописи липсва един от старобългарските въпроси и отговори вѣпрѣ ÷ Храниши лнса въ дѣвствѣ · і цѣломъдрнн · і говѣннѣ жнѣн ÷ Син Евх 87а. Съответник на този въпрос намираме в Z-50, както и в единични апографи с архаична насоченост, напр. X-171, Borg. illir. 15. В ръкописните требници още от XIV в. нататък моделът е 9+8 (липсва един старобългарски: Храниши ли са въ дѣвствѣ ..., добавени са двата новопреведени).

Традиционно след въпросите и отговорите започва великосхимното *Оглашение* или *катехизацията*: Блюди чѣдо · каковаа обѣтованиѣ даешн боу · аѣли во придж написѣжѣ исповѣданнѣ твоє се Син Евх 87б, Влѣте, τέκνον, οἷας συνθήκας δίδως τῷ Δεσπότη Χριστῷ²², Блоудн чѣдо какова вѣѣтованнѣ даиши вѣцѣ хоу · англн во прндоша прѣписѣюще исповѣданнѣ твоѣа снѣа 16а. И в катехистичните текстове лексикално-

19 За тази редакция и нейните характеристики вж. Тончева-Годорова 2005, 12 и нататък.

20 Нестеровский 1996, 361–362; Чифлянов 1997, 346.

21 Goar 1960, 407.

22 Дмитриевский 1901, 280; Goar 1960, 407.

семантичните дублети в Z-50 са съвсем различни от тези в останалите требници и служебници.

След Оглашението е наследницата на старобългарската молитва Прѣщедрзи вѣе . і м̄ногомилостиве . отврзѣдан прѣчиствѣжж жтросѣж Син Евх 92б, 'Ο πανοικτίρμων οὖν Θεός καί πολυέλεος²³. Текстът е изключително близък до старобългарския образец, като прави впечатление, че дори при неразбиране на лексемата в архаичния антиграф създателят на Z-50 я е преписал, срв: на акротомъ Син Евх 93а, ἀκρότομος, на крофомъ (!) Z-50, 21а; въ вонѣж каднлѣнѣжж Син Евх 94б, въ вольноюю (!) блгооуханна Z-50, 23а. В други случаи е употребил синонимна старобългарска лексема, срв. похѣпнтъ Син Евх 92б, ἐπαυκαλίζεσθαι, охочпнтъ Z-50, 19б, периллѣкеи, в останалите ръкописи – овзиметъ; органъ Син Евх 94а, ὄργανον, цѣвъннцоу Z-50, 21б, λύρα. За илюстрация на голямата текстова близост на тази молитва до старобългарската я привеждам цялостно.

Прѣщедрн ве н многомѣве . ѿ(врѣ добавено надредно)зѣе оутрвоу прѣвѣтоу . вечнелноу блгостннѣ сн . въсѣкѣмоу прнвнжѣющѣмоу се лѣубовннѣ . н прнвѣтомъ тепломъ . рекъ (аще добавено надредно) забовѣде(тъ добавено надредно) утроче жена . нь азъ не забовѣдъ васъ . вѣды нашѣоу лѣубовѣ . н прнвѣтѣвъ нашемъ прнлагѣе свою снлоу . къ заповѣдемъ ѿго да прнметъ н охочпнтъ . н зацнтнтъ н . н боудеть стѣна крѣпѣка . ѿ лица вражнѣа камень трѣпѣннѣ . оутѣшеннѣ внна . длгоу слоуженнѣ подателъ . блгодшннѣ давѣць . моужѣствоу подвнжннѣ . лежен въ сталъ съ тобою . сладѣ н вседе (!) срѣце твоѣе . оутѣхо стаго дѣа . достонна те творе . стѣхъ н прѣповѣннѣхъ ѿць нашн . антоннѣемъ . ѿвфнннѣ . савѣ . н харнтѣоу . прочннѣ . съ нннѣ же наслѣдншн цртѣво нвоѣе . ѿ хѣ нѣвъ гдѣвъ нашемъ . ѿмоу же цртѣво н сна . н салъ съ безнмѣльннѣмъ ѿце . н с прѣстѣмъ н блгннѣмъ н жнвѣтворецннѣмъ дѣомъ ∴ 19б–20а.Името на Св. Харитон в Z-50 също отвежда към глаголическия протограф, понеже в по-късните преписи то липсва.

След тази молитва в Син Евх има уточнение, че над жени, приемащи Схимата, е било необходимо да се прочете следното: Прнзхъ постѣннцѣхъ хѣвѣхъ възпѣкснн . февроннн . оломпнн . ѿроннн . і прочнннъ Син Евх 93а, което в по-късните ръкописи не е запазено, с единични изключения като С-961 от XIV. В Z-50 още през XIII век е регистрирано това указание, което несъмнено се прибавя към доказателствата за използването на архаичен протограф, близък до Син Евх. Срв: А се женамъ . прѣповннѣмъ постѣннцѣамъ хѣвомъ . ѿвпѣкснн . февронн . н ѿ еломпндѣвъ . нерннѣвъ . н прочнннѣ . 20а.

След ритуалните указания, които също са старобългарско схимно градиво, е следващата молитва Сѣжн влѣко вѣе всѣдрѣжителю . възшзнен црѣз славѣ Син Евх 93а, 'Ο ὢν, Δέσποτα παντοκράτωρ, ὕψιστε βασιλεῦ τῆς δόξης²⁴. Преписът и на тази молитва в Z-50 е най-близък до старобългарския, в сравнение с всички проучени от мен апографи. След кратки указания за полагагането на ножиците върху Св. Евангелие следва отново старобългарско четиво – главопреклонната молитваСтъз гъ въ силъ . оче гд нашего исѣа Син Евх 94б–95а, Ἀγίε Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ²⁵.

Според описанието свещенослужителят изправя бъдещия великосхимник, хваща го за дясната ръка и го въвежда в олтара, където след трикратно поклонение и целуване на Св. Евангелие го пита: Се хъ здѣ прншьль ѿеть влоудн . юже ннктоже те не ноудн прнтн въ снѣ дѣво . влоудн ѿко ты хоцешн ѿ своѣ воле днглскн вбразъ сн, което

23 Дмитриевский 1901, 1030;Goar 1960, 409.

24 Дмитриевский 1901, 280;Goar 1960, 409.

25 Дмитриевский 1901, 281;Goar 1960, 410.

принципно съответства на старобългарските указания (Син Евх 96а). В следващите векове ритуалът е продължавал по вече описания начин, съдейки по данните от по-късните ръкописи. След получаването на ножиците от свещеника той произнася: *Се ѿ роукн хвн приимлемшн ѿ блудн къ комоу пристоупамешн · комоу лн ѿбещавамешн се · кого лн ѿрнцаемшн се* Z-50, 23а, след което е ритуалното пострижение. И в двете схими в старобългарския текст ритуалът се съпровожда от огласителната последователност, чието начало е постригването на косите: *Бра̄ нашъ нме̄ · пострижамът власы главн свое̄ въ нме̄ ѿца̄ н сна̄ н стго̄ дха̄ рьцьмъь за нь̄ гоӯ помнмъ · г̄ ·*

На това място редакторите на Схиматология са предпочели да включат Дяконствата (24а–б), които в глаголическия прототип са чак на л. 98а, след това – и апостолско четиво²⁶, и евангелско (Мт X, 37–XI, 1). Новозаветните четива са преведени още през XIII век от гръцките евхологии²⁷ и са наследени в апографите през следващите векове, напр. С-961, X-167 и др.

Последователността на обличането на великосхимника в Z-50 също е различна от тази в останалите апографи, за сравнение по-долу привеждам огласителните текстове. Единствено в този ръкопис е запазен старобългарският текст за полагагането на мантията.

27бт̄а̄ · ѿбл̄чнт̄ь его̄ нгоӯмьнь въ ѿде̄жю̄ · гл̄е снц̄ь · Бра̄ нашъ нме̄ ѿбл̄чнт̄ь се въ рнзоӯ правды̄ н веселн̄я · въ нме̄ ѿца̄ н сна̄ н стго̄ дха̄ ·

28а Рьцьмъь ѿ немь̄ · Лоӯе рекъ · гн̄ по · г̄ · Бра̄ нашъ нме̄ възлагает̄ коӯкъвъ безлюбн̄я̄ въ лш̄въь (!) над̄еже̄ н сп̄сенн̄я̄ · въ нме̄ ѿца̄ н сна̄ н стго̄ · Рьцьмъь ѿ немь̄ (!) · Бра̄ нашъ нме̄ възлагает̄ анавалъ (!) приимлет̄ь кр̄тъ на рамо̄ н посл̄вдоучет̄ь вл̄ц̄ь х̄оӯ · въ нме̄ ѿца̄ н сна̄ н стго̄ · Рьцьмъь ѿ немь̄ (!) · Бра̄ нашъ нме̄ пов̄сает̄ь ѿр̄вс̄ла сво̄я̄ въ снаю̄ истн̄нн̄юӯ · рьцьм̄ ѿ не̄ · Бра̄ нашъ нме̄ приимлет̄ь ман̄тъню̄ велькаго̄ н англ̄ьскаго̄ ѿбраза̄ въ ѿде̄жю̄ нет̄л̄вн̄н̄я̄ н ѿт̄оты̄ · рьцьмъь · Бра̄ нашъ нме̄ прием̄ь мн̄ш̄ьскн̄ ѿбраза̄ · рьцьмъь сн̄ · ѿбл̄къшъь н̄ ·

На л. 28б копистът е започнал да преписва молитвата *Гн̄ в̄е̄ нашъ в̄ър̄нн̄ ѿв̄ѣтован̄н̄е̄ · н нер̄ска̄ман̄ьн̄ въ бл̄го̄т̄ех̄ь*, срв. Син Евх 98б, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πιστὸς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις σου*²⁸, но е сгрешил текста, друга ръка е поправила с червено. След тропара *Да възвемънтъ се дша̄ моа̄ ѿ гн̄ · ѿбл̄ч̄е̄ во̄ ме̄ въ ѿде̄жю̄ сп̄сенн̄я̄* и след трите стихире е преписал същата молитва, напълно идентична на старобългарската (на л. 28б–29а). След нея в старобългарския евхологий е молитвата *Г̄ г̄ · призьрӣ съ̄ н̄се̄ и виждӣ · ѿ пос̄в̄тӣ винограда̄ свое̄го̄* (Пс. LXXIX: 15–16, Син Евх 100а), но в Z-50 редакторът е предпочел като втора тук наследницата на *Г̄ в̄же̄ нашъ · въведӣ раба̄ твое̄го̄ сего̄ · въ д̄х̄ов̄ьн̄ьн̄я̄ дв̄ор̄ьн̄я̄*, която в Син Евх е на л. 100б, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰσάγαγε τὸν δοῦλόν σου τόνδε εἰς τὴν πνευματικὴν σου αὐλήν*²⁹.

След изпяването на съответните тропари и стихире тук са преведени от съответните гръцки образци литургични бележки, които са наследени и в късните апографи: *н по̄ целован̄н̄ въ̄х̄от̄ь новострижен̄н̄ въ̄ ѿл̄тар̄ь · н тако̄ стон̄тъ̄ дон̄д̄ъ̄же̄ св̄ръшнт̄ь се̄ лн̄тор̄ьгн̄ю̄ (!) · н ст̄г̄н̄е̄ дар̄н̄ пр̄в̄несоӯтъ̄ · н ѿн̄ь̄ н̄дет̄ь̄ пр̄ѣд̄ь̄ н̄н̄м̄н̄ · н д̄н̄̄ гл̄ет̄ь̄ ѿн̄ѣн̄ан̄на̄ д̄н̄акон̄ьств̄а̄ · н по̄ скон̄ьч̄ан̄н̄ лн̄тор̄ьгн̄н̄ · въ̄жн̄з̄н̄от̄ь̄ в̄ра̄ѣ̄ св̄ще̄ · н в̄едоӯ̄тъ̄̄ (добавено надредно с червено) новострижен̄аго̄ на̄ трапез̄ь · н по̄ целован̄н̄ въ̄х̄от̄ь̄ новострижен̄н̄ въ̄ ѿл̄тар̄ь · н тако̄ стон̄тъ̄̄ дон̄д̄ъ̄же̄ св̄ръшнт̄ь̄ се̄ лн̄тор̄ьгн̄ю̄ (!) · н ст̄г̄н̄е̄̄ дар̄н̄̄ пр̄в̄несоӯтъ̄̄ · н ѿн̄ь̄̄ н̄дет̄ь̄̄*

26 Копистът е посочил *апл̄ь* къ *галатом̄ь*, но всъщност текстът е от Колосяни 3, 12–16.

27 Дмитриевский 1901, 281; Goar 1960, 413.

28 Frček 1939, 575.

29 Дмитриевский 1901, 281; Goar 1960, 412.

прѣдѣ ннмн ѝ н дн̄ глѣть ѡбнѣднн дн̄аконьства ѝ н по сконьднн лнторьгнн ·вжнзѣють
брѣтъ свѣце · н ведоу(тъ) добавено надредно с червено) новостриженаго на трапезѣ ѝ31б.

Според указанията новопостриганият великосхимник пребивава седем дни в
църквата, освободен от всякакви дела, а на седмия ден свещеникът сменя ритуално
кукула от главата му, което задължително е съпроводено с молитва: Н прѣвоудѣть въ
цр̄квн · з̄ · днн · ѡставнвъ всако дѣло ѝ Въ седьмн дн̄ ѝ створнть нм̄с̄ мнтво нѣрѣн ѝ н
възъмають коукъс̄ ѡ главн̄ ѣго ѡборнть его въспеть ѝ: **МАНТВА НА ѠНѢТНѢ К8К8ЛА**
Многѡмнве гн̄ · дароуѣ рабоу твоѣмоу нме · завъзетнѣ аньгльскаго ѡбраза кскъс̄ въ шлѣмь
спс̄еннѣ 32а–32б. Старобългарската Молитва при снемане на кукула е била заменена още
през XIII век от друга със същото предназначение: Полυέλεε Κύριε, ὁ ὀρησάμενος
τῷ δοῦλω σου.³⁰

Ритуалът завършва с главопреклонната молитва Нже ѡгньнон главѣ · вѣществьнон
главѣ твоѣн · невнднмон прѣмоудраго бѣ · прѣклоннвъшен се влцѣ · блгвн сты · схранн ѡ
всѣкого навѣта н нескъшннѣ · внднмаго же н невнднмаго ѝ вѣ · ꙗко ꙗвѣють всѣка слава ѝ

И така, новооткритият препис на Великата Ангелска схима в зографския
требник Z-50 ни дава възможност категорично да обобщим, че редакторската дейност
по евхологичните книги е започнала още през XIII век, преди самата архаична редакция.
Тази дейност пази пиетета към глаголическото наследство, има достатъчно данни, че
копистът, създател на зографския требник, със сигурност е използвал глаголически
антиграф(и).

Редактирането на Великосхимния ритуал представя книжовника
(книжовниците) като филолози, целенасочено и старателно привели прототипните
образци в нов текстови облик, който проправя пътя и за следхождащите редакционни
процеси – в *архаичната*, в *късната* и в *кратката* редакция на евхологичните книги³¹.
Следите от тези процеси са регистрирани във всички компоненти на
Чинопоследованията за встъпване в монашество и в следващите векове – в български,
сръбски и църковнославянски паметници.

Списък на проучените ръкописи

Народна библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” (София)

C-245: Требник от XV в., 41 л., сръбски (Цонев 1910, 156 – 157).

C-605: Служебник от XIV в., 203 л., перг., български (Цонев 1923, 113 – 114).

C-609: Требник от XV в., 8 л., ресавски (Цонев 1923, 116).

C-961: Требник от XIV в., 97 л., перг. и харт., сръбски (Стоянов, Кодов
1964:115).

C-966: Требник от XVI – XVII в., 70 л., сръбски (Стоянов, Кодов 1964, 118).

Ватиканска библиотека

Borg.IIir.15: Велик требник (*Euchologium magnum*) на Киевския митрополит,
1540 г., III+478 л., църковнославянски (Джурова, Станчев, Япунджич 1985, 167 – 174).

Библиотека при Хилендарския манастир в Света гора

X-167: Требник от II половина на XV в., 352 л., ресавски (Богдановић 1978, 99).

30 Дмитриевский 1901, 282; Goar 1960, 419.

31 За тези редакции вж: Тончева-Тодорова 2005.

X-168: Гребник от III четвърт на XV в., 239+2 л., ресавски (Богдановић 1978, 99).

X-171: Гребник от 1580 г., 454 л., български, юсов (Богдановић 1978, 100).

X-378: Гребник от XV в., 346 л., ресавски (Богдановић 1978, 149).

Литература

БЕР 2 (1979): *Български етимологически речник. Т.2 (И – Крепя)*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

БЕР 6 (2002): *Български етимологически речник. Т.6 (Пускам – Словар)*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Богдановић, Димитрије (1978): *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ.

Джурова, Аксиния, Кр. Станчев, М. Япунджич(1985): *Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека*. София: "Свят".

Дмитриевский, Алексей (1901): *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. II (Еὐχολόγια)*, Киев.

Каталог (1994): *Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*. Съставители: Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов. София: СИБАЛ.

Нестеровский, Епифаний (1996): *Литургика или наука за богослужението на православната църква*. В. Търново: Второ издание.

Старобългарски речник (1999, 2009): *Старобългарски речник. Т. I (А-Н)*, 1999. Т. II (О-У), 2009. София, БАН, Институт за български език: Издателство „Валентин Траянов“.

Старославянский словарь (1994): *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Издательство „Русский язык“.

Стоянов, Маньо, Хр. Кодов (1964): *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, Т.III, София.

Тончева, Христина(2016): *Новооткрит препис на Чинопоследованията за вътпяване в монашество в зографски гребник от XIII век. // Български език, 63, Приложение (62–76)*.

Тончева-Тодорова, Христина (2005): *Развой на старобългарските Чинопоследования за вътпяване в монашество през X – XVIII век. Коментар и текстове*. Пловдив: ПУИ „Паисий Хилендарски“.

Цонев, Беньо (1910): *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. Т. I, София.

Цонев, Беньо (1923): *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. Т. II, София.

Чифлянов, Благой (1997): *Литургика*. София.

Goar, Jakob (1960): *Eὐχολόγιον siue Rituale Graecorum*. Venize, 1730, Graz, 1960.

Frček, Jean (1939): *Euchologium Sinaiticum*. Texte slave avec sources grecques et traduction française, I (Patrologia Orientalis, 24/5).

Miklosich, Franz (1977): *Lexicon palaeoslovenico–graeco–latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.

Nachtigal, Rayko (1941, 1942): *Euchologium Sinaiticum*. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. I. Fotografski posnetek. Ljubljana; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana.

Hristina M. Tončeva-Todorova

**SERVICES FOR CONFERRING THE DIGNITY OF THE GREAT SCHEMA
ON A MONK IN A ZOGRAF PRAYER-BOOK FROM XIII C.**

In the article are presented data about a new-found copy of the Glagolitic Services for Conferring the Dignity of the Great Schema on a Monk in a manuscript prayer-book from XIII c. which is kept at Zograf Monastery on Mount Athos. Judging by the linguistic analysis, the manuscript was created in a scriptorium, which was on the border of South-west Bulgarian, Serbian and Macedonian dialects. This important copy is the beginning of the main textological and lexicological correction of the Old Bulgarian Services for Conferring the Dignity of the Great Schema on a Monk, which are known to science thanks to *Euchologium Sinaiticum* from X c. and which were copied during the following centuries in Bulgaria, Serbia and Russia.